

COMENSALITATE ȘI LIBERTATE RELIGIOASĂ

Drd. Ștefan TOMOIAGĂ-ȘTEFAN

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Romania

stefantomoiaga@adventist.ro

ABSTRACT: Commensality and Religious Freedom.

Commensality – the act of sharing a meal together – develops inter-human relations, cements sociability, merges the public with the private and is a manifestation of social solidarity. Liturgical acts: Lord’s Supper, Baptism, Religious Wedding, followed by common meals in which the guests share food together, strengthen and develop moral, ethical and social values. Commensality is the basis of human need for relationship, kindness, integrity, loyalty. Religious liberty – our first freedom – is essential for the entire network of international human rights protection, which serves as a citadel against authoritarianism and violations of individual or collective religious freedoms:

Keywords: *Commensality, inter-human relations, human need, liturgical acts, human rights, religious liberty, moral, ethical and social values.*

Comensalitate și libertate religioasă

Valorile morale, etice, sociale, precum și principiile care ne conduc ne fac ceea ce suntem noi ca oameni. Umanitatea, în esența și complexitatea ei este datoare valorilor fundamentale. Integritatea – a fi corect, onest și a spune adevărul; respectul – de sine și față de ceilalți; iubirea – nevoia a o primi și a o dăru; generozitatea – bunătatea sufletească care impresionează pe oricine sau libertatea de conștiință rămân prioritare în ciuda schimbărilor sociale care au permis o flexibilizare a valorilor.

Articolul de față își propune să aducă în atenția noastră un concept care în ultima decadă a primit o atenție mai mare din partea cercetătorilor – comensalitate – ca valoare umană, care potrivit lui Kerner „crează și cimentează legături care definesc locul nostru în societate”¹ și înțeleasă mai

1 Kerner, S., Chou, C., Warmind, M., *Commensality : from everyday food to feast*, London ; New York : Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing Plc, 2015, p. 8.

bine poate contribui la dezvoltarea valorilor atât de necesare ființei umane. Ne propunem în primul rând să înțelegem conceptul de comensalitate și rolul acesteia în societate, în al doilea rând să înțelegem rolul comensalității în relațiile inter-umane, iar în al treilea rând să înțelegem relația dintre comensalitate și nevoia de sociabilitate, părtășie și *agapha* creștină în contextul libertății religioase.²

Comensalitate ca valoare umană

Definirea termenului

Pentru înțelegerea termenului comensalitate, să ne oprim la cuvântul *comensualism*³ care este baza pentru folosirea termenului *comensalitate* sau *comensalitate religioasă*. Comensual este sinonim cu comesean: persoană care ia masa împreună cu altul, care mănâncă la aceeași masă cu alții. Comensalitatea mai derivă și din latinescul *mensa* care înseamnă să trăiești la masă și acest lucru implică nu numai tiparul alimentar sau ceea ce se mănâncă, ci, în principal, modul în care se mănâncă. Mâncarea dezvăluie structura vieții de zi cu zi, a nucleului său cel mai intim și mai comun. Sociabilitatea se manifestă întotdeauna prin hrana comună.

În context socio-antropologic, comensalitatea reflectă caracteristica socială umană a interacțiunii și integrării în societate. Comensalitatea ne face oameni și, prin urmare, este legată de esența de a fi om. Istoria mesei este confundată cu istoria omului. A mânca împreună înseamnă transformarea alimentelor din starea biologică în starea socială. Comensalitatea furnizează funcția socială a alimentelor. Este prezentă astăzi la întâlniri de afaceri, de socializare și religioase.

A mânca împreună cu o altă persoană sau cu un grup de persoane generează un sentiment de bunăstare și plăcere, deoarece ființa umană este o ființă socială care are nevoie să trăiască în relație constantă cu celălalt. În plus, interacțiunea la masă permite celui care mănâncă împreună cu alții și cea mai înaltă calitate nutrițională a alimentelor consumate, în timp ce singurătatea la masă este asociată cu o calitate nutrițională mai scăzută.

2 Ioan-Gheorghe Rotaru, "Freedom of Religion, Always a Hot Issue", *Jurnalul Libertății de Conștiință* (*Journal for Freedom of Conscience*), Ioan-Gheorghe Rotaru, Dragoș Mușat (eds.), Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2017, pp.545-550.

3 *Dicționar explicativ al limbii române (DEX)* - formă de conviețuire cvasipermanentă între două organisme care folosesc ca hrană aceleași materii nutritive.

Din perspectivă religioasă, comensalitatea - actul de a servi masa împreună, reflectă standardele stabilite de anumite grupuri sociale și simbolistica acestora, în care mâncarea este prezentă în rituri și sărbători ca formă de reafirmare religioasă și socială. Astfel putem conchide că într-un sens restrâns folosim termenul comensalitate ca actul de a mânca împreună, iar într-un sens mai larg este inclusă și totalitatea simțămintelor, emoțiilor, trăirilor interioare care derivă din interacțiunea servirii mesei laolaltă, caracterizate de cimentarea socialității și contopirea publicului cu privatul.

Rolul comensalității

Comensalitatea creează legături și cimentează socialitatea.

Asta nu înseamnă că ea nu este lipsită de orice risc. De fapt, potrivit cu Corbeau și Poulain, comensalitatea „implică multe pericole și inconveniente și, în consecință creează ambivalență, pe de o parte, ocaziile comensale au efecte centripete, integrative; pe de altă parte, ele evocă pe cele centrifuge, dezintegrative”⁴. Potrivit cu Pervo, „mâncarea este o monedă socială, ajută la definirea relației cu ceilalți, ceea ce ai oferit oaspetelui este o măsură a poziției tale în ochii societății”⁵.

Oamenii preferă, în general, potrivit lui Pliner și Bell, „să mănânce în companie decât să mănânce singuri”⁶. Ideea de a mânca singur și de a nu împărtăși, potrivit cu Epicur, duce la viața de leu sau de lup, leii ar putea face asta, nu bărbații. O masă solitară, ar putea fi considerată un oximoron, deoarece „socialitatea este de obicei considerată o componentă necesară a mesei”.

Comensalitatea contopește publicul cu privatul

Ființa umană are nevoia să mănânce și să bea, iar atunci când face acest lucru manifestă: egocentrism, individualism, deoarece fiecare bucată de mâncare consumată de cineva, va fi pierdută de toți ceilalți. Deja Georg Simmel arăta în urmă cu mulți ani, într-un studiu influent că „ce cred eu, pot co-

4 J. P. Corbeau ; Poulain, J. P., *Penser l'Alimentation: Entre imaginaire et rationalité*, Paris, 2002, p. 73.

5 Richard I., Pervo, “Wisdom and Power: Petronius’ Satyricon and the Social World of Early Christianity”, *Anglican Theological Review* 67/1985: 307-328, 311.

6 P., Pliner, Bell, R., *A meal for one: the pain and pleasure of eating alone*. In: Meiselman HL (ed.) *Tables in Science and Practice: Interdisciplinary Research and Business Applications*, Cambridge, CRC Press & Woodhead, 2009, 169-89.

munica celorlalți; ce văd, le pot arăta să vadă, ceea ce spun poate fi auzit de alții, dar ceea ce mănâncă un singur individ în niciun caz nu poate fi mâncat de altcineva”. Exemplul suprem al unui bun privat este o pâine. Deoarece împărțirea pâinii are o semnificație socială considerabilă, Hirschman, concluzionează: „comensalitatea contopește de fapt publicul cu privatul”⁷.

Comensalitatea este o manifestare a solidarității sociale

În timp ce Mars arată clar că, în timp ce comensalitatea, actul de a mânca împreună, este considerat „o manifestare simbolică a solidarității sociale și comunitare”⁸, Grignon avertizează că petrecea timpului împreună pentru consumul de alimente și băuturi împreună activează solidaritatea umană, „comensalitatea permite să se redeseneze și limitele unui grup, chiar și ierarhiile interne devin existente”⁹. Știind ce, unde, cum, când și cu cine mănâncă oamenii se poate cunoaște caracterul societății lor și astfel comensalitatea servește de asemenea pentru a impune limite și frontiere sociale, politice și religioase.

Comensalitate, Cina Domnului și libertatea religioasă

Cina Domnului

Obiceiul cotidian de a frânge pâinea împreună îl regăsim în primul rând la bătrânul Avraam, care se grăbește să invite oaspeții cerești să mănânce odată ce au venit la casa lui. În al doilea rând îl regăsim la reconcilierea dintre Isaac și vechea familie a lui Abimelec, după o veche ceartă pentru folosirea fântânii Beer Șeba (Gen.26:30). În al treilea rând, servirea mesei împreună avea și o conotație religioasă. Mesele erau servite împreună în familie, bărbați, femei, copii și erau potrivit lui Feinberg „o ocazie de proslăvire a lui Dumnezeu. Dimineața se mânca ceva ușor, principala masă fiind cina”¹⁰.

7 Hirschman, A., “Melding the Public and Private Spheres: Taking Commensality Seriously”, *Critical Review* 10 (4):533, 1996, p. 50.

8 Mars, L., *Food and disharmony: Commensality among Jews. in: Food and Foodways: explorations in the history and culture of human nourishment*, OPA (Overseas Publishers Association) - Amsterdam/ Netherlands. Vol. 7, Issue 3, 1997, pp. 189-202, p. 196.

9 Grignon, C. *Commensality and social morphology: an Essay of Typology. In: food, drink and identity - cooking, eating and drinking in Europe since the middle ages*, Oxford, Uk., 2001, p. 21.

10 Feinberg, V.,M., *Hrana din timpurile biblice – de la mărul lui Adam la Cina cea de Taină*, București, Societatea Biblică Interconfesională din Romania, 2018, p. 47.

Festinul era un eveniment social însemnat în viața privată greacă. În decorațiile de pe ceramica grecească, cea italiotă și corintică, banchetul este unul dintre subiectele care apare cel mai frecvent¹¹. Este dificilă separarea comensalității de dimensiunea religioasă, în primul rând deoarece în toate cultele și asociațiile masa avea o dimensiune religioasă, iar acele banchete, aveau un caracter religios, prin ideea de *teoxenia*, ele fiind un fel de prânzuri de gală la care erau invitate divinitățile, iar în al doilea rând datorită faptului că *Cina/Euharistia* a fost intim legată de aspectul convivial probabil până în secolul III.¹²

Creștinismul va reinterpretă tema banchetului în lumina mesajului din Noul Testament prin Cina Domnului, *agapha* creștină și ospățul ceresc oferit celor mântuiți. În biserica primară, Cina Domnului - sărbătoare pe care a instituit-o însuși Christos Isus, strângea laolaltă pe cei învățați, pe săraci și bogați, oameni liberi și pe robi deopotrivă. Participanții la actul liturgic care înțelegeau însemnătatea adâncă a împărtășirii din simbolul pâinii și a vinului experimentau *koinonia*.

Printre protestanți, numele cel mai obișnuit pentru serviciul comuniunii este „Cina Domnului” (1 Cor. 11, 20). Alte denumiri sînt „masa Domnului” (1 Cor. 11, 2), „frîngerea pâinii” (Fapte 20, 7) 6 și Euharistia - cu referire la aspectul de mulțumire și binecuvîntare al serviciului (Matei 26, 26, 27; 1 Cor. 10, 16; 11, 24). În acord cu Kistemaker și Hendriksen, „practica de a împărtăși mîncarea unul cu celălalt a devenit un semn al bisericii creștine. Creștinii s-au întîlnit pentru a mîncă o masă ca hrană și a participa la Cina Domnului”¹³.

Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea crede, în conformitate cu Sfînta Scriptură că Cina Domnului este o participare la simbolurile trupului și sîngelui lui Isus, ca o expresie a credinței în El, Domnul și Mîntuitorul nostru. În această experiență a comuniunii, „Hristos este prezent pentru a Se întîlni cu poporul Său și a-l întări. Împărtășindu-ne cu bucurie, noi

11 Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Iași, Polirom, 2003, p. 19.

12 Matthias Klinghardt, *Gemeinschaftsmahl und Mahlgemeinschaft. Soziologie und Liturgie frühchristlicher Mahlfeiern* (TANZ 13), Tübingen – Basel, Francke, 1996, 57, cf. pp. 301, 303, 322-323.

13 Simon J. Kistemaker and William Hendriksen, *New Testament Commentary: Exposition of the First Epistle to the Corinteni*, v. 18, Grand Rapids, Baker Book House, 1953-2001, p. 388.

vestim moartea Domnului pînă ce El va reveni”¹⁴. Pregătirea pentru Cina Domnului cuprinde cercetarea de sine, pocăința și mărturisirea. Învățătorul a rânduit serviciul spălării picioarelor, care înseamnă o reînnoire a curățirii, o expresie a dispoziției de a sluji unul altuia în umilință, asemenea lui Hristos, și de a uni inimile noastre în dragoste.

Cina Domnului se dorește a fi o ocazie de bucurie și nu un timp de tristețe. Serviciul spălării picioarelor, care precede actul Cinei, oferă o ocazie de cercetare de sine, de mărturisire a păcatelor, de iertare. Primind asigurarea că sunt curățiți prin sîngele Mîntuitorului, credincioșii sunt gata să intre într-o comuniune specială cu Domnul lor. Ei se îndreaptă spre masa Sa cu bucurie, stînd în lumina salvatoare a crucii și nu în umbra ei, gata de a sărbători biruința răscumpărătoare a lui Hristos.

Agapha creștină

În biserica creștină timpurie Cina Domnului era precedată sau urmată de o masă comună pentru toți participanții. Atunci când ne referim la agapha creștină sau „sărbătoarea iubirii”, Osiek și Balch notează că numeroși „savanți cred că în primii ani, euharistia și agape au fost același eveniment, dar au devenit distincte mai târziu”¹⁵. Creștinismul din primul secol d.Hr. nu avea statutul de religie recunoscută, așa că nu s-a pus problema unui loc de întâlnire public, dedicat, cum ar fi sinagoga evreiască. Prin urmare, a fost necesară identificarea de locuri pentru întîlnirile cu caracter religios. Acestea puteau fi pentru început locuințele familiilor care au devenit creștine precum și alte spații alternative. Potrivit cu de Jonge, „Cina Domnului a fost o masă în adevăratul sens al cuvîntului, pentru a satisface foamea participanților”¹⁶. Dar ea a fost mai mult decît o masă obișnuită, ea contribuia la unitatea congregației.

Religia creștină va reinterpretă tema banchetului în lumina mesajului din Noul Testament prin Cina Domnului, agapha creștină și ospățul ceresc oferit celor mîntuiți. Servirea mesei de către Isus cu păcătoșii tim-

14 *Advenștii de ziua a șaptea cred...*, Pantelimon, Casa de Editură “Viață și Sănătate”, 2016, p. 189.

15 Carolyn Osiek, and David L. Balch, *Families in the New Testament World: Households and House Churches*. Westminster John Knox, Louisville, 1997, p. 212.

16 Henk J. de Jonge, *The Early History of the Lord's Supper, in Religious Identity and the Invention of Tradition*, pp. 209-237.

pului sunt o expresie a împlinirii misiunii și a mesajului mântuitor. Aceste mese, pot fi privite, în concordanță cu Jeremias, ca fiind „mese eshatologice, sărbători anticipative ale sărbătorii din timpul sfârșitului (Matei 8:11), iar includerea păcătoșilor în comunitatea mântuirii, realizată în părtășia de masă, este cea mai semnificativă expresie a mesajului iubirii mântuitoare a lui Dumnezeu”.

Koinonia descrie bogăția vieții noastre împreună în Hristos: comunitate, comuniune, împărtășire, părtășie, participare, solidaritate. Această *koinonia* pe care o împărtășim nu este altceva decât prezența reconciliantă a iubirii lui Dumnezeu. Dumnezeu dorește unitatea pentru biserică, pentru umanitate și pentru creație, deoarece Dumnezeu este o *koinonia* a iubirii, unitatea Tatălui, a Fiului și a Duhului Sfânt.

Sociabilitatea se realizează în cadrul unei mese comune. Actul de comensalitate realizează unitatea, dezvoltă încrederea, motivează la atingerea obiectivelor pe care le au grupurile sau comunitățile. Prezența elementului religios oferă o importanță și mai mare acelei mese. Comensalitatea religioasă – prin servirea Cinei Domnului și a unei mese comune la care participanții contribuie cu o parte sau organizatorii pregătesc hrană suficientă pentru toți participanții conduce la îmbunătățirea relațiilor dintre oameni, grupuri, comunități religioase. Lipsa ocaziilor de a servi hrana la comun conduce la individualism, egocentrism și răcirea relațiilor. Tocmai într-un context pandemic avem nevoie de acte religioase și sociale care, chiar cu limitările specifice, să mențină și să întărească relațiile inter-umane. Libertatea religioasă¹⁷ în acest sens este mai mult decât un deziderat, este o nevoie reală.

Libertate religioasă

Libertatea religioasă este în primul rând un drept fundamental, garantat de Dreptul Internațional și Constituțiile naționale¹⁸. În al doilea rând este un drept individual care include dreptul de a crede sau nu în adevăruri reli-

17 Ioan-Gheorghe Rotaru, “Libertatea religioasă – temelie a demnității umane”, în Daniela Ioana Bordeianu, Erika Androne, Nelu Burcea, *Manual pentru liderul Departamentului de Libertate religioasă*, București, Casa de editură “Viață și Sănătate”, 2013, pp. 210-215.

18 *Constituția României*. <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339>; *Legea Cultelor* nr. 489/2006. <https://lege5.ro/Gratuit/gm4teojzga/cultelege-489-2006?dp=-gy3tgmrhe2dc> ; accesat 28.09.2022.

gioase. Dacă cineva nu crede, drepturile cuiva sunt pe deplin protejate. De asemenea, persoana care crede are dreptul de a-și ordona viața în conformitate cu adevărurile religioase, fără constrângere din partea vreunui agent uman. Acest drept de manifestare a convingerilor religioase este atât privat cât și public. În al treilea rând, libertatea religioasă este un drept instituțional care include dreptul bisericilor, sinagogilor, moscheilor și altor unități de cult nu numai de a exista, ci și de a se dezvolta.

În contextul restricțiilor generate de pandemia de Covid 19, servirea mesei împreună s-a diminuat considerabil.¹⁹ Masa comună s-a transformat în hrana individuală. Slujbele religioase au fost interzise pentru o perioadă în locașurile de cult, ceea ce a stârnit împotrivire. Întrebări cu privire la libertatea de închinare și de a organiza evenimente și servicii rituale ca: Cina Domnului, botez, cununii religioase chiar în context pandemic, au fost în mintea și pe buzele multor persoane. Cu cât se promova mai mult distanțarea fizică, nevoia nerostită a sociabilității și părtășiei, se transmitea mai puternic.

Comensalitatea stă la baza nevoilor umane de relație, altruism, bună-tate, integritate, loialitate și solicităm ca accesul la actul religios, la părtășia creștină în jurul unei mese comune, să nu fie limitat sau restricționat în nici un fel. Considerăm că restricțiile limitate de azi, sub pretextul contextului pandemic pot să fie baza pentru restricții și mai mari în viitor. Libertatea religioasă – prima noastră libertate, se exprimă prin accesul neîngrădit de a crede, exprima, participa la actul religios în mod liber, nerestricționat de autoritatea civilă sau de o altă autoritate religioasă. Orice persoană „are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; ... și libertatea, fie singur, fie în comunitate cu alții și în public sau privat, de a-și manifesta religia sau credința prin predare, practică, închinare și respectare.”²⁰

Biserica și statul ar trebui separate. Statul datorează fiecărei biserici protecția și libertatea deplină în urmărirea scopurilor sale spirituale. În felul acesta nici un grup sau o confesiune ecleziastică nu ar fi mai favorizată de stat în nici un fel. Libertatea religioasă este esențială pentru întreaga rețea de protecție internațională a drepturilor omului, care servește drept

19 Ioan-Gheorghe Rotaru, “Spiritual lessons observed through the Coronavirus Crisis,” *Dialogo. Issue of Modern Man*, 2020, vol.6, no.2, pp. 71-82.

20 *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, articol 18.

cf. https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/rum.pdf accesat 28.09.2022.

bastion împotriva autoritarismului și a încălcărilor libertăților individuale sau colective.

Pe de altă parte, suntem chemați să oferim guvernării civile – rânduite de Dumnezeu, ascultare în toate aspectele care nu sunt contrare voinței revelate a lui Dumnezeu. Biserica nu este chemată să apeleze la autoritatea civilă pentru îndeplinirea misiunii ei. Evanghelia lui Hristos contemplă numai mijloace spirituale pentru urmărirea scopurilor sale. Statul nu ar trebui să îngrădească opiniile și practicile religioase. O biserică liberă într-un stat liber este idealul creștin.

Concluzii finale

În primul rând, putem conchide că libertatea de conștiință²¹ și de exprimare rămâne o condiție *sine qua non* și pentru contextul pandemic pe care îl traversăm, chiar cu limitările și restricțiile specifice. Considerăm că promovarea libertății religioase ca drept fundamental²², instituțional, individual și colectiv rămâne un imperativ. Ceea ce caracterizează ființa umană este accesul la libertate. Îngrădirea sub orice formă a libertății religioase a individului sau a grupului nu va conduce la armonie în societate, nici la dezvoltarea valorilor umane.

În al doilea rând, servirea mesei împreună dezvoltă relațiile dintre membrii grupului, părinți și copii, întăresc coeziunea familiei sau a comunității. Participarea la sărbători la care se servește o masă comună, „întrucât a mânca cu cineva este în primul rând a împărți cu acea persoană”²³, va genera între participanți: apropiere, unitate, toleranță și va dezvolta valori ca altruism, bunătate, empatie, caracteristice definiției ale ființei umane. Actul de comensalitate va conduce la întărirea valorilor umane.

În al treilea rând, exprimarea comensalității în general și a comensalității religioase în special nu poate avea loc decât într-un cadru deplin al

21 Ioan-Gheorghe Rotaru, “Key aspects of the Freedom of Conscience”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință - Supliment (Journal for Freedom of Conscience)*, Editions IARSIC, Les Arcs, France, 2016, pp. 30-37.

22 Ioan-Gheorghe Rotaru, “Religious liberty - a natural human right”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință (JLC)*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Les Arcs, France, Editio IARSIC, 2015, pp. 595-608.

23 William Doherty, *The Intentional Family: Simple Rituals to Strengthen Family Ties*, Harper Collins Publishers, Minnesota, 1997, p. 58.

libertății religioase afirmat clar și aplicat ca atare. Comensalitatea este una dintre instituțiile fondatoare ale umanului, făcând trecerea de la hrănirea biologică la împărtășirea socială a mâncării. Comensalitatea ne definește pe noi ca ființe umane cu nevoia de relaționare și socializare. Orice încercare de îngrădire a libertății religioase individuale sau colective din partea autorității civile sau din partea unei alte autorități religioase cu susținerea directă sau indirectă din partea autorității civile, va însemna un regres serios în dezvoltarea armonioasă a demnității ființei umane²⁴.

În concluzie, libertatea religioasă nu este o opțiune, este o nevoie fundamentală care alături de actul de comensalitate exprimat în familie, în grupuri de mărimi diferite sau în comunități religioase va contribui în mod semnificativ la dezvoltarea armonioasă a ființei umane, în acest timp de flexibilizare a valorilor.

Bibliografie selectivă:

- ♦ * * * *Biblia sau Sfânta Scriptură*, traducerea Dumitru Cornilescu, București, Societatea Biblică Interconfesională din România, 1923.
- ♦ * * * *Advențiștii de ziua a șaptea cred...*, Pantelimon, Casa de Editură Viață și Sănătate, 2016.
- ♦ ADAMS, Edward, *The Earliest Christian Meeting Places: Almost Exclusively Houses?*, Bloomsbury Publishing PLC, London, 2015.
- ♦ ASCOUGH, S. Richard, *Paul, Synagogues, and Associations: Reframing the Question for Models Christ Groups*, School of Religios, JJMJS, no.2 (2015):27-52.
- ♦ CORBEAU, J. P., Poulain, J. P., *Penser l'Alimentation: Entre imaginaire et rationalité*, Paris, 2002, pp.73-87.
- ♦ DARE, Robert, *Food, Power and Community*, Wakefield Press, Kent Town, 1999.
- ♦ FERRARI, Ana, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Iași, Polirom, 2003.
- ♦ DOHERTY, William, *The Intentional Family: Simple Rituals to Strengthen Family Ties*, Harper Collins Publishers, Minnesota, 1997.

24 Ioan-Gheorghe Rotaru, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019, pp. 208-215.

- ✦ FEINBERG, V.,M., *Hrana din timpurile biblice – de la mărul lui Adam la Cina cea de Taină*, București, Societatea Biblica Interconfesională din Romania, 2018.
- ✦ FISCHLER, C., “Commensality, Society, and Culture”, *Social Science Information* 50 (3-4): 2011, pp. 528–548.
- ✦ FINGER, Halteman, Reta, *Of Widows and Meals: Communal Meals in the Book of Acts*, Grand Rapids, Eerdmans, 2007.
- ✦ HIRSCHMAN, A., “Melding the Public and Private spheres: Taking Commensality Seriously”, *Critical Review* 10 (4), 1996:533, pp. 50-68.
- ✦ HOWARD, I. Marshall, *Last Supper and Lord’s Supper*, Exeter: The Paternoster Press, 1980.
- ✦ JOACHIM, Jeremias, *New Testament Theology: The Proclamation of Jesus*, New York, Scribner, 1971.
- ✦ KERNER, S., CHOU, C., WARMIND, M., *Commensality : from everyday food to feast*, London ; New York : Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing Plc, 2015.
- ✦ KISTEMAKER, Simon, J. & Hendriksen, William, *New Testament Commentary: Exposition of the First Epistle to the Corinteni*, v. 18, Baker Book House, Grand Rapids, MI, 1953-2001.
- ✦ KLINGHARDT, Matthias, *Gemeinschaftsmahl und Mahlgemeinschaft. Soziologie und Liturgie frühchristlicher Mahlfeiern (TANZ 13)*, Tübingen – Basel, Francke, 1996.
- ✦ OSIEK, Carolyn, David L. Balch, *Families in the New Testament World: Households and House Churches*, Westminster John Knox, Louisville, 1997.
- ✦ PERVO, Richard I., “Wisdom and Power: Petronius’ Satyricon and the Social World of Early Christianity”, *Anglican Theological Review*, 67: 1985:307-328.
- ✦ PLINER, P., BELL, R., “A Meal for One: the Pain and Pleasure of Eating Alone”, In: Meiselman HL (ed.), *Tables in Science and Practice: Interdisciplinary Research and Business Applications*, Cambridge, CRC Press & Woodhead, 2009, 169-189.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Spiritual lessons observed through the Coronavirus Crisis”, în *Dialogo. Issue of Modern Man*, 2020, vol. 6, no. 2, pp. 71-82.
- ✦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Om-Demnitare-Libertate*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2019,

- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Religious liberty - a natural human right”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință (JLC)*, Ganoune Diop, Mihnea Costoiu, Liviu-Bogdan Ciucă, Nelu Burcea (coord.), Les Arcs, France, Editio IARSIC, 2015, pp. 595-608.
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Freedom of Religion, Always a Hot Issue”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință (Journal for Freedom of Conscience)*, Ioan-Gheorghe Rotaru, Dragoș Mușat, (eds.), Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2017, pp.545-550;
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Libertatea religioasă – temelie a demnității umane”, în Daniela Ioana Bordeianu, Erika Androne, Nelu Burcea, *Manual pentru liderul Departamentului de Libertate religioasă*, București, Casa de editură “Viața și Sănătate”, 2013, pp. 210-215.
- ♦ ROTARU, Ioan-Gheorghe, “Key aspects of the Freedom of Conscience”, în *Jurnalul Libertății de Conștiință - Supliment (Journal for Freedom of Conscience)*, Editions IARSIC, Les Arsc, France, 2016, pp.30-37.
- ♦ SMITH, Dennis, E., *From Symposium to Eucharist, The banquet in the early christian world*, Minneapolis, Fortress, 2003.

Surse WEB:

- ♦ *Declarația Universală a Drepturilor Omului*. https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/rum.pdf ; accesat 28.09.2022.
- ♦ *Constituția României*. <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339>; ; accesat 28.09.2022.
- ♦ *Legea Cultelor nr. 489/2006*. <https://lege5.ro/Gratuit/gm4teojzga/culte-lege-489-2006?dp=gy3tgmrhe2dc> ; accesat 28.09.2022.
- ♦ *Dicționar explicativ al limbii române (DEX)*. <https://dexonline.net> ; accesat 28.09.2022.